

ФИЗИЧКОГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗЕМЉЕ ПАВЛОВИЋА

Уводне напомене

Да би се боље схватила историјска суштина Земље Павловића, потребно је изложити основне физичкогеографске карактеристике простора на коме се живјело, радило и стварало. Макрогеографски гледано, Земља Павловића се налази у централном дијелу Балкана. То је углавном планински простор који у морфолошком смислу представљају планински средње високи хрбати и заравни, испресијецани бројним долинама и ерозивним проширењима, „избушен” са котлинама и крашким пољима. Простор Земље Павловића је омеђен ријекама: Дрином са сјевера, Босном и Неретвом са запада. Ове долине меридијански просијецају динарски свод и одређују Земљи Павловића морфометријски меридијански правац и изглед. На сјеверу је допирала до међурјечја Семберија, док је на југу досезала све до медитеранске Травуније са Требињем.

Неоспорна је чињеница да је простор Земље Павловића у вријеме историјског трајања, са становишта географског положаја и геополитичког значаја, имао у односу на данашње вријеме сасвим другачије значење. Тада је био у „сендвичу” између двије тадашње оријашке империје, једне којој је Земља Павловића била на освајачком путу и која је била у великој империјалној експанзији - Турске и друге коју је на том путу, и уз подршку Европе, зауставила у 17. вијеку - Аустрије. Суштина таквог географског положаја неће дозволити Земљи Павловића да се развије и докаже као озбиљна и трајна

државотворна творевина. Зато ће Павловићи подијелити судбину осталих великаша и династа и доживјети судбину као и остале словенске државе које су до турског освајања егзистирале на балканском простору.

Од тог времена до данас, простор Земље Павловића био је у саставу Турске, Аустроугарске и Југославије. Послије Дејтонског мировног споразума тај простор је у саставу Босне и Херцеговине. Припада готово у цијелости Републици Српској и њено је источно крило. Најчешће је Земља Павловића у својој историјској прошлости имала периферни и гранични положај, са свим консеквенцама које граничне зоне доносе. Хидролошка окосница па и гранична историјска долина била је Дрина, а у морфолошком погледу најзначајније морфоструктуре биле су: Романија, Јахорина и Трескавица. Долина Праче је централна долина која у физичкогеографском смислу дијели Романију и Јахорину а у традиционалном, демографском и регионалном погледу спаја исте. Долина Праче је спајала два значајна комуникацијска правца - долину Дрине са долином Босне и сарајевском котлином. Прача је била долина са значајном концентрацијом становништва, насеља и материјалних добара од виталног значаја за Земљу Павловића. У складу са временом у коме је егзистирала Земља Павловића, централна насеља која су се развијала до административне функције столног мјеста, са управљачком функцијом и властелом као елитом, имала су изглед акропола. По томе се нису разликовала од других средњовјековних насеља са значајним административним и посебно одбрамбеном функцијом. Таква је била и престоница Борач, као и друга насеља од значаја.

Говорити о физичкогеографским карактеристикама простора Земље Павловића подразумијева уважавање протеклог временског раздобља од готово пола миленијума. Без обзира на то што овај простор до данашњих дана није имао значајнију индустријску функцију, нема је ни данас - која би због индустријско-технолошког развоја, рударства и урбанизације значајно измијенила физички хабитус краја, ипак се морају респектовати, поред антропогених, и природни процеси који су мијењали лице ове земље. Прије свега то су развојни програми који су се углавном базирали на екс-

плоатацији најважнијег ресурса, а то је шума. Интензитет експлоатације шумског блага, одређивао је развој дрвне индустрије, степен урбанизације, комуникације и размјештај становништва. Ти процеси су утицали на техногени дио учешћа у промјени изгледа Земље Павловића.

Без обзира на то што са више респекта треба уважавати ерозивне процесе који су се одвијали за то вријеме, ипак су у оквиру стварања секундарних морфолошких црта скромног реда величина. Нешто интензивнији процеси ријечне ерозије, крашког процеса и денудације имају удјела, али не у великом опсегу. Највеће промјене су, свакако, посљедица интензивне сјече шума и редукције шумског пространства на цијелом простору, а тиме и стварање голети и убрзане ерозије. Скромно рудно богатство, изузев значајне експлоатације у средњем вијеку обојених метала у Подрињу око Сребренице и боксита око Милића у новије вријеме, није оставило значајније промјене у физичкогеографском смислу. То и није дало значајан подстицај развоју мануфактуре у средњем вијеку и индустрије послје. Боље рећи, долина Дрине, Сарајевска котлина са долином Босне и долина Неретве, које меридијански просијецају динарски свод и спајају панонски са приморским крајем, са неупоредиво већим комуникацијским значајем, пресудно ће утицати на преузимање административних функција. Тако ће ове значајне долине утицати на преузимање административних функција. Тако ће ове значајне долине утицати на одређивање мјеста, степена урбанизације, индустријализације и концентрацију становништва и добара. Тако је простор Земље Павловића, послје успона и пада под Турску управу до данас, представљао периферијски брдско-планински крај, преко кога су ишле комуникације које су упореднички спајале долине Дрине, Босне и Неретве и одређивали настајање мањих центара дуж некадашњих караванских и данас трасираних путних комуникација.

У географском погледу Земља Павловића је, по Ј. Ђ. Марковићу, простор источне Босне са Подрињем и дијелом Семберије и већи дио средње Босне, висока Херцеговина, Рудине и дио Хумина.

Физичкогеографске и геолошко-морфолошке карактеристике

Геолошка историја простора Земље Павловића сеже у далеку геолошку прошлост. Према до сада познатим геолошким подацима она датира од млађег периода старијег палеозоика (силур, девон), затим млађег палеозоика (перм, карбон), преко мезозоика до палеогених, неогених седимената и најмлађих квартарних наслага.

У току дуге геолошке историје створен је дебели комплекс разноврсних седимената, праћен у појединим фазама врло интензивном магматском активношћу, интрузивног и ефузивног карактера и њиховим еманационим продукцијама.

У геотектонском погледу, према геотектонској рејонизацији К. Петковића (1961), тај простор припада мегатектонској јединици динарида, а унутар ње крупним тектонским јединицама другог реда: спољашњим, средишњим и унутрашњим динаридима. У едицији Геологија БиХ мезозојске периоде (1984) умјесто средишњих динарида издвојена је прелазна зона. Ове геотектонске јединице даље се дијеле на тектонске јединице нижег ранга или зоне којима су према схватањима и мишљењима појединих аутора давана различита имена или називи. Радовима доцнијих геотектоничара овај простор рашчлањен је на низ структурно-фицијалних јединица, од којих се свака одликује посебним геолошким саставом и тектонским склопом.

Палеозојске насlage у БиХ је груписао Ф. Кацер (1925) на неколико подручја. Земљи Павловића припада палеозоик југоисточне Босне и палеозоик источне Босне.

Палеозоик југоисточне Босне. Развијен је млађи палеозоик (карбон, перм). Карбон је представљен кречњацима и кластитима, а перм кластитима са карактером прелаза у доњетријаске формације. Утврђене су у долини Праче, источним падинама Јахорине, долини Дрине, од Србиња до Горажда и Устиколине. *Палеозоик источне Босне* развијен је у тзв. дринској фацији млађег палеозоика. То је простор на сјеверу и сјевероистоку од ријека Ступчанице и Жепе до

долине Дрињаче. Главне одлике дринског развоја су пјесковито-глиновити кластити.

Мезозојске наслаге су у потпуности представљене са сва три система, са констатацијом стратиграфских јединица нижег ранга.

Тријаски седименти доминирају на простору Херцеговине и представљени су комплетним развојем на морфоструктури Црвањ (пјешчари, глинци, лапорци и лапоровити кречњаци). У фазији доломита има га у долини Заломке и на падинама Гатачке Бјелашнице. У доломитско кречњачкој фазији представља основу „лашванске антиклинале”. На просторима Зеленгоре, Лелије, Трескавице и Јахорине, а посебно, Романије са Гласинцем, Сјемећа и Деветка развијен је у фазији „сарајевских пјешчара”, са учешћем црвених, слојевитих и банковитих кварцних, са прослојцима црвених глинаца и алеврита.

Средњи тријас је карактеристичан по кречњачким наслагама. У геолошкој литератури познат је као фазија „црвених булошких кречњака” и доминира на просторима Булога, долини Жељезнице и на Требевићу. Приликом уређења пећине Орловаче, нашли смо цефалоподе амоните на локалитету Романије.

Јурски седименти су комплетно развијени. Заступљени су око Заломке у Гатачком пољу у фазији кречњака и лапораца. У долини Сутјеске и у већем дијелу Херцеговине има карбонатни развој.

Кредни седименти имају знатно веће распрострањење. Доминирају свијетли, слојевити до плочасти кречњаци са прослојцима доломита. Занимљива је појава флишоликих, а посебно флишних кредних седимената, који су добри хидроизолатори и имају значајну улогу у одржавању површинске хидрографије. Заступљени су у просторима Невесињског и Гатачког поља и ближег ободног дијела.

Терцијер је представљен палеогеним и неогеним наслагама. Палеогене наслаге су представљене палеоцено-еоценом слојевима. Оне су сачуване у виду уских зона у тектонски убраним синклиналама или пак дуж навлака и краљушти у расједним структурама углавном динарског смјера пружања. Доминантно су присутни у кречњачким формацијама у Хер-

цеговини на простору Рудина и посебно у зони поља у кршу (Дабарско, Фатничко и Планско поље). Други пакет су флишне серије (пјешчари, лапорци, конгломерати и глинци). Флиш је уска зона укљештена дуж расједних линија и среће се и у високој Херцеговини. За њега су везане појаве боксита. Флиш је у хидрогеолошком смислу веома значајан као хидроизолатор. За њега су везани површински ријечни токови у кршу. Најчешће се срећу у пољима у кршу и углавном су ријеке понорнице. Зато је појава флиша везана за поља у кршу, као за најзначајнија пољопривредна подручја.

Терцијарни седименти су на простору Рудина и Невесињског поља представљени занимљивом серијом промина конгломерати.

Неогени седименти су ограничени и везани за поља у кршу која су током неогена биле језерске површине. Откривени су у Гатачком пољу, мјестимично у Невесињском пољу. Велики економски значај ових наслага је у Гатачком пољу. То су слатководни језерски седименти који се експлоатишу у виду копа и користе се за потребе термоелектране Гацко. Други продуктивни неогени басен је Миљевина, са сличним слатководним седиментима и садржајем угља који је нешто квалитетнији од гатачког. Користи се у комерцијалне сврхе. Занимљиво је поменути да су се у језерским наслагама Миљевине, ерозивним радом, образовале врло атрактивне форме познате као „миљевинске пирамиде”.

Квартарне насlage су најмлађе. Будући да је у плеистоцену на високим планинама (Црвањ, Трескавица, Зеленгора, Маглић) било ледено доба, то су остаци морена присутни на истим. Обично се за њих вежу глацијална језера. Квартарни материјал се може констатовати на падинама планина и крашких поља у виду сипара, а у крашким пољима у виду наталоженог алувијалног језерско-барског материјала и плавинских конуса. Површ Гласинац прекривена је млађим квартарним седиментима. Такве појаве срећемо и на другим међупланинским просторима.

Тектонику дијела Земље Павловића који припада спољашњим динаридима карактеришу облици плитководне и расједне тектонике. Плитководне структуре антиклинале и синклинале имају динарски правац пружања. У многим син-

клиналним структура, а дошло је до ујезеравања и таложења језерских наслага. Такви су басени Гацка и Миљевине. Доцнијим тектонским покретима многи створени набори су раскинути, па је дуж реверсних расједа дошло до кражуштања и дјелимичног навлачења. Расједном тектоником створена је предиспозиција за интензиван селективни ерозивни рад и настанак многих поља у кршу којима обилује Херцеговина.

У средишњим динаридима или прелазној зони издвојене су зоне палеозојских шкриљаца и мезозојских кречњака, гдје планински гребени имају такође динарски правац пружања.

Долине ријеке Жепе и Ступчанице чине границу између претходне зоне и зоне унутрашњих динарида, односно централне офиолитске зоне којој би припадали сјеверни дијелови - на просторима Јавора, Бирча и Осата, са развојем дринске фације млађег палеозоика и садржајем елемената масива ултрамафита. Са таквим развојем јавља се вегетацијски појас, који је у економском погледу био раније а и сада најзначајније природно богатство, од егзистенцијалног значаја за становништво. Појава термоминералних извора је дуж расједних дислокација, и то су првенствено бањски комплекси новијег доба, као што су бања Губер код Сребренице и Вилина Влас код Вишеграда.

У хипсометријском смислу овај крај се диже од око 100 у Подрињу до 2.396 м на Волујаку. Најзначајније морфоструктуре овог краја су Трескавица, Лелија, Зеленгора, Лебршник, Маглић, Волујак, Деветак, Романија, Јахорина, Јавор, затим мање планине, Осат, Бирач, Лудмер и Глогова планина.

Климатска карактеристика високих планинских дијелова је алпска, која прелази у субпланинску и у нижим дијеловима у умјерено континенталну. У котлинама и у Подрињу она има жупски карактер. Годишњи температурни средњак у Горажду износи 10.1 °С, у Вишеграду 10.8 °С док у Чајничу износи 8,1°С. Количина падавина у Подрињу износи од 700 до 1.000 мм, док планински висови добијају од 1.000 до 2.500 мм падавина. Значајна количина падавина и распрострањање вододрживих стијена омогућује богатство ријечних токова, без обзира на њихову величину.

Поред планинских структура у рељефу се истичу многе долине и мање котлине. Посебно се истичу клисурасти и кањонски дијелови Дрине. Дрина (336 км) највећа је притока Саве. Слив Дрине износи 19.677 км. Настаје спајањем Таре и Пиве на Шћепан пољу. Просјечни протицај Дрине износи $370\text{м}^3/\text{sec}$. Занимљива су ерозивна проширења котлинског изгледа око Србиња, Горажда, Вишеграда и Рогатиоце. Дрина је између Зворника и Вишеграда усјекла типичну лактасту долину. Између Сувог Дола и Весеровине издубила је 45 км дугу кањонску долину. Код Устипраче Дрина улази у Међењенску клисуру (26 км) која је кањонског изгледа. Низводно од Вишеграда и код Зворника хидропотенцијал Дрине је искоришћен за добијање хидроенергије. Направљене су вјештачке акумулације - Зворничко и Вишеградско језеро са хидроцентралама Зворник и Вишеград. По хидроенергетском потенцијалу Дрина је и за вријеме СФР Југославије сматрана најбогатијом у том смислу. Располаже снагом од 15,3 милијарде KWh.

Ријека Прача је усјекла 28 км а Лим испред ушћа у Дрину до 700 м дубоку кањонску долину. У кањонској долини Праче налазе се отвори многих пећина (Мрачна, Голубовића пећина, Пећина пропаства код Вишеграда сматрала се, до уређења и отварања пећине Орловаче, једном од најљепших у Босни. Код Добруна је Велика пећина, а код Србиња Главичанска и Раковачка пећина. На Трескавици је пећина Леденица, једна од најпознатијих пећина типа леденице у којој се задржава лед током цијеле године. Свакако најзначајнија пећина је Орловача, која је 12. 10. 2002. године отворена, и као значајна туристичко-еколошка дестинација доступна је туристима и научницима. Са научног становишта, то је пећина у којој је пронађена непроцењива палеонтолошка збирка пећинског медвједа старог око 16.500 година (*Ursus spelaeus*), затим значајна археолошка артефакта углавном грнчарије стара 3.500 година, фосили цефалопода амонита и изванредна зоолошка збирка, међу којима је ендемична фамилија *Cholevidae Charonites orlovacensis*. Планира се поред овог значајног спелеолошког и туристичког објекта подићи етно село како би се сачувала древна култура романијског краја. Орловача је удаљена од Пала око 10 а од Сарајева око

15 км. Налази се код села Сињева близу Сумбуловца на око километар од магистралног пута Пале - Соколац. Она је уређена у дужини око 600 м са бетонским стазама и освијетљена. Спелеолошки је истражено око 2.500 м а претпоставља се да је њена дужина око 9.000 м. Са становишта историјских вредности, Новакова пећина на Романији има посебан значај.

Кањонска долина Сутјеске је дуга 42 км. Настаје од неколико врела између Лебршника и Волујака и тече композитном долином. Долина почиње од превоја Чемерна и на Тјентишту гради проширење. Сутјеска је најегзотичнија у дијелу Просјеченице. Узводни дио - Вратар сужава се при дну до 15 м. Сутјеска протиче кроз котлинско проширење Тјентиште, које је са природним ријеткостима, биодиверзитетом и геодиверзитетом проглашено националним парком.

Дрињача (77 км) је лијева притока Дрине, а Јадар десна притока Дрињаче.

Поред вјештачких акумулација на Дрини, бројна су високопланинска глацијална језера. На Волујаку - Волујачко, Мратињско, Велико и Мало језеро. Између Волујака и Маглића - Трновачко језеро. На Зеленгори - Штиринско, Орловачко, Котланичко, и Бориловачко језеро. На Трескавици у Ђабенском цирку је Велико језеро, на Трескавици - Црно и Бијело језеро итд.

Ријека Прача (61 км) извире из врела на сјевероисточној страни Јахорине. У Дрину се улијева код Устипраче. Прача је усјекла 28 км а Лим испред ушћа у Дрину до 700 м дубоку кањонску долину.

Пошто је шумско богатство првенствено богатство источног и централног дијела, посветићемо том важном благу нешто више пажње.

Шумски фонд Земље Павловића

Највећи дио Земље Павловића припада прелазно илирско-мезијској области, гдје припада доње дринско подручје са вишеградским, рогатичким, горажданско-србињским и чајничко-мештровачким рејоном.

Поред ове области, значајне површине заузима област унутрашњих динарида са подручјем источнобосанске висоравни, гдје спада рејон романијски и област југоисточнобосанска, гдје спада игманско-зеленгорско подручје.

Прелазно илирско-мезијску област карактерише граница климазоналних заједница храста китњака и граба (*Quercus - Carpinetum*), са запада, и заједнице сладуна и цера (*Quercus - confertae - cerris*), са истока. Фитогеографски, подручје се одликује многим специфичностима које настају због утицаја орографских фактора. Заједница *Quercetum confertae cerris* је биолошки индикатор климе са посебним спектром флорних елемената, гдје налазимо врсте из заједница *Quercion confertae* и *Quercion robur - petraeae*, а смањено је учешће илирских и атланских флорних елемената.

Горњедринско подручје захвата брдскопланинске терене планина Јахорине, Равне планине и Романијске висоравни, са сјеверозапада, све до границе са Србијом и Црном Гором на југоистоку, односно кањона Таре и Дрине а југозападу, до Столац планине на сјевероистоку.

Реалну шумску вегетацију на мањим висинама чине заједнице *Quercetum confertae cerris*, *Quercetum petraea - cerris*, *Quercetum petraea montanum*, а на нешто хладнијим теренима мањих надморских висина налазе се шуме *Fagetum montanum*. На већим надморским висинама доминирају шуме *Lusulo - fagetum*, *Abieti - Piceetum*, док на масивима Љубошње и Радовине срећемо *Piceetum subalpinum* и *Pinetum mugii*. У кањонима ријека и на термофилним стаништима налазимо заједницу *Pinetum nigrae calcicolum*, *Orno ostruetum* и *Ostrya - fagetum*. На подручју вишеградског рејона мозаично се смјењују храстове и црноборове шуме (*Pinetum nigrae serpentinum* и *Pinetum nigrae baziferens*), те фитоценозе букве и јеле са смрчом. Доминантне заједнице су у вишеградском рејону *Erico - Pinetum serpentinum*, а затим *Querceto confertae cerris*, *Lusulo Fagetum* и *Fagetum montanum illyricum* те *Fago - Abietatum*. Рогатички рејон има мозаично заступљене заједнице *Quercetum petraea cerris*, *Fagetum montanum illyricum*, а у термофилнијим станишним условима *Orno - quercetum cerris*.

Горажданско-србињски рејон одликује се у нижим подручјима заједницом *Quercetum confertae cerris* као климатоге-

ном заједницом, а на топлијим положајима је *Quercetum petrae serris*. На хладнијим, сјеверним и сјеверозападним странама преовладава ацидофилна заједница *Lusulo - Fagetum*, те неутрофилне шуме букве *Fagetum montanum illyricum*. Значајно је присуство *Acer heldreichii* у оквиру заједнице *Aceri-Fagetum subalpinum*.

Чајничко-мештровачки рејон углавном чине мјешовите веома квалитетне састојине букве, јеле и смрче, и то ацидофилне *Abieti - fagetum silicicolum* и неутрофилне *Abieti - fagetum illyricum*. То су климатогене шуме. Значајне површине заузимају шуме *Lusulo - Fagetum* ацидофилног карактера и неутрофилне шуме *Fagetum montanum illyricum*. У кањонима ријека налазе се термофилне шуме црнога бора и црног граба *Orno - Ostryetum* као и шуме букве и граба *Ostryo - Fagetum*.

Друга значајна област еколошко вегетацијске рејонизације је област унутрашњих динарида. Она припада илирској провинцији коју чине климазоналне заједнице китњака и граба са наглашеним даљим висинским зонирањем букве, затим букве и јеле са смрчом те субалпске букве до клековине бора.

Усљед климатских утицаја медитерана преко Иван седла и Неретвице, те због панонских климатских утицаја долином Босне, ареал квалитетних буково - јелово - смрчевих шума је испрекидан. Због инверзија температуре, јављају се у овим подручјима интразоналне шумске заједнице смрче у планинским депресијама, али и у субалпском појасу.

За шуме планинских масива Романије, Равне планине и Јахорине специфична је појава фитоценоза и биљних врста бореалног карактера, и то: *Lycopodio - Piceetum montanum*, *Sphagno - Piceetum montanum*, *Pino - Betuletum pubescentis*, а бореални флорни елементи су: *Listera cordata*, *Lycopodium* sp. *Betula pubescens*, *Drosera rotundifolia* и др.

Посебан значај има реликтна заједница Панчићеве оморице (*Piseetum omoricae*). Састојине оморице заступљене су на подручју средњег тока ријеке Дрине, у веома специфичним станишним условима, на врло стрмим каменитим обронцима. Оморица расте на врло стјеновитим и сиромашним теренима. Осим на кречњаку, расте и на другим типовима земљишта. Равија се подједнако добро на сувим и мочварним земљиштима, подноси мраз, као и сува лета. Биљне

заједнице Панчићеве оморике јављају се на веома различитим типовима земљишта. Шуме оморике и смрче су углавном распрострањене на кречњаку, и то већином на великим нагибима, најчешће на хладнијој експозицији. Поред смрче, оморика може да опстаје са јелом, бијелим и црним бором и буквом.

Панчићева оморика је најинтересантнији ендемореликтни представник Таре у Србији и Црној Гори, као и код нас у подручју средњег тока ријеке Дрине. На овим теренима њој је, од терцијара па све до данас, био обезбијеђен континуитет постојања. Панчићева оморика је за вријеме терцијара заузимала велике просторе и повезивала је европске врсте четинара са врстама које данас живе у сјевероисточној Азији и на сјеверозападу Сјеверне Америке. Због тога, оморика је у ствари представник изумрле вегетације. По својим специфичностима хабитуса и условима у којима расте, оморика је у природнонаучном смислу једна од најважнијих врста дрвећа у Европи.

Подручја која припадају овој области поред осталих су и подручје источнобосанских висоравни и југоисточнобосанско подручје.

Најзаступљеније заједнице подручја источнобосанских висоравни чине заједница *Piceo - Abieti - Fagetum*, унутар којих се налазе и шуме секундарног карактера бијелог бора и смрче, затим јеле и смрче. У специфичним микроклиматским условима и едафски условљене јављају се шуме смрче са бореалним елементима *Lycorodio - Piceetum montanum*, као и мразишни типови смрчевих шума на кречњаку (*Piceetum montanum inversum*), нпр. у Крачипољу на Романији и око Сјемеч поља. Веома је специфична висинска варијанта лужњакових шума *Quercetum roboris montanum* код Сокоца на Романији и код Кнежине, као и веома ријетка заједница код Крама у близини Хан Пијеска - заједница бијелог бора и маљаве брезе *Pino - Betuletum pubescentis*.

За кањоне и стјеновите падине специфичне су шуме црног бора, црног граба, бијелог граба и термофилне шуме. Спорадично се, као нпр. око Гласиначког поља, могу срести заједнице китњака граба са цером (*Quercus carpinetum cerretosum*). Романијски рејон заузима површину источно од линије

гребена Романије и Нишићке висоравни па све до границе са Србијом. Висински дијапазон распрострањења шума овог подручја је од око 700 до 1.629 м (врх Лупоглав). Шуме овог рејона су типични представници шуме подручја источнобосанских висоравни, и заступљене су све заједнице које су и претходно наведене.

Југоисточнобосанско подручје има највише шуме букве, јеле и смрче. На рубу овог подручја, као што су извор Говзе и слив Хрчавке, у шумама изостаје смрча због наглашеног утицаја медитеранске климе. Унутар шума букве, јеле и смрче налазе се шуме секундарног карактера бијели бор и смрча, као и шуме јеле и смрче. Субалпску зону овог рејона чине шуме субалпске букве и клековине бора. На хладнијим стаништима налазе се шуме смрче. У кањонима водотока налазе се реликтне шуме црног бора, црног граба, те термофилне букове шуме. Мање површине храстових шума китњака и цера могу се срести око Калиновика. а шуме самог китњака се налазе у подручју слива Добропољске ријеке.

Типични представник овог подручја је *игманско-зеленгорски рејон* који захвата планинске субалпске предјеле од обронака Бјелашнице, Игмана и Требевића, на сјеверозападу, до границе са Црном Гором. Висински дијапазон се креће од око 500 до 2.386 м (врх Маглића). Овдје је посебно важно нагласити присуство највеће прашуме у Европи - прашуме Перућице. Њу чине мјешовите састојине букве, јеле и смрче. Састојине су препуштене природном спонтаном развоју у зони Ia (према IUCN категоризацији), без икакве интервенције човјека. Дозвољен је само научноистраживачки рад. У прашумском језгру Перућице присутна су огромна прастара стабла јеле и смрче (преко 350 година старости), са импозантним висинама и пречницима која се једино у Европи налазе у овој прашуми, а запремине у појединим дијеловима прашуме значајно прелазе запремину од 1.000 м³/ха.

У наредној табели дата је приближна структура површина државног шумског фонда у хектарима:

Табела 1

Површине (ha)								
Категорија	ВШПО	ВДШ	ШК	ИШ	П1	П2	ШФ	Узурпација
ha	216736.5	19750.8	21758.2	169958.3	82499.4	55185.9	565889.1	9642.5
%	38.3	3.5	3.8	30.0	14.6	9.8	100	

ВШПО - високе шуме са природном обновом

ВДШ - високе деградиране шуме

ШК - шумске културе

ИШ - изданачке шуме

П₁ - површине за пошумљавање

П₂ - површине неподесне за пошумљавање

ШФ - укупни шумски фонд државних шума

У - узурпација

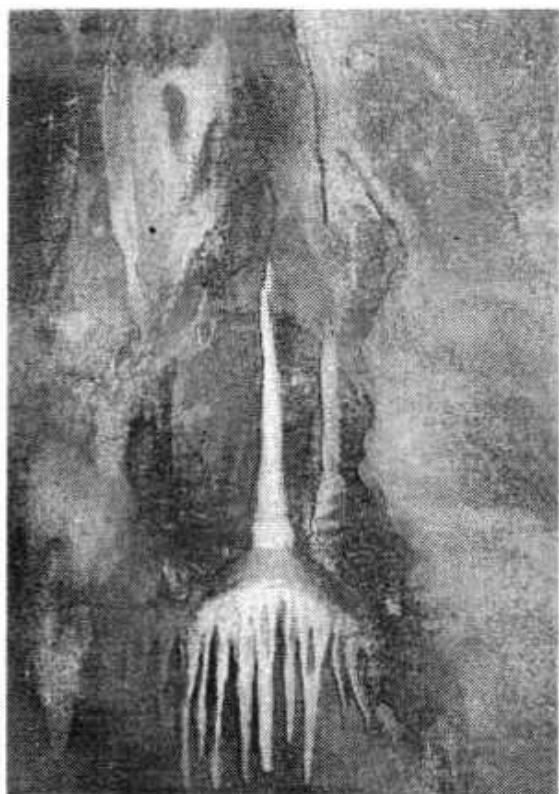
Табела 2

буква	јл см бк	борови	китњ	остало	укупно
34.9	52.4	7.0	4.2	1.5	100.0

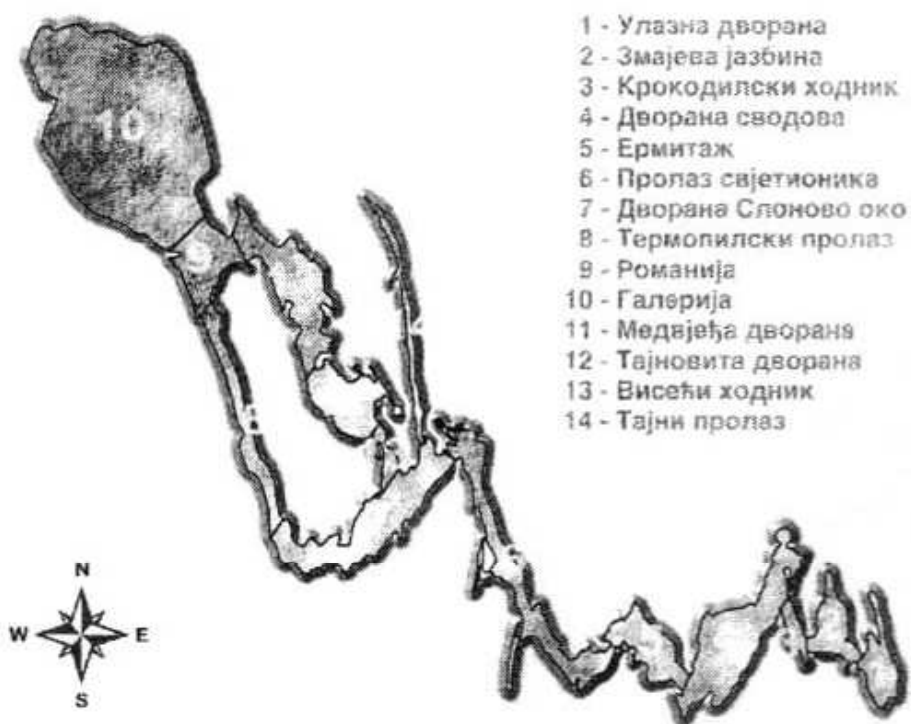
У табели 2 дата је процентуална заступљеност типова високих шума са природном обновом, с обзиром на састав шума по врстама дрвећа. Уочава се јасно да највеће површине заузимају мјешовите шуме букве, јеле и смрче заступљене са 52.4%.

ЛИТЕРАТУРА

- Милојевић, Б. (1951), *Главне долине у Југославији*, Београд.
- Цвијић, Ј. (1924-26), *Геоморфологија I, II, III*, Београд.
- Петковић, К. (1958), *Neue Erkenntnisse über den bau der Dinariden*, Wien.
- Марковић, Ј. (1980), *Регионална географија СФР Југославије*, Гревинска књига, Београд.
- Марковић, Ј. (1971), *Географске области СФР Југославије*, Београд.
- Пецел, М., Марковић, С., Јовановић, М. (2002), *Пећина Орловача*, Филозофски факултет, Пале.
- Стефановић, В., Бурлица, Ч., Вукореп, И., Беус, В. (1985), *Еколошко-вегетацијска рејонизација БиХ*, Сарајево.
- Филиповић, С. М. (2000), *Гласинац антропогеографско-геолошка расправа HERES*, Соколац, Београд (репринт САН Одјељење друштвених наука. Српски етнографски зборник књ. LX). ОГК (Основна геолошка карта) 200.000. Геолошки завод, Београд.

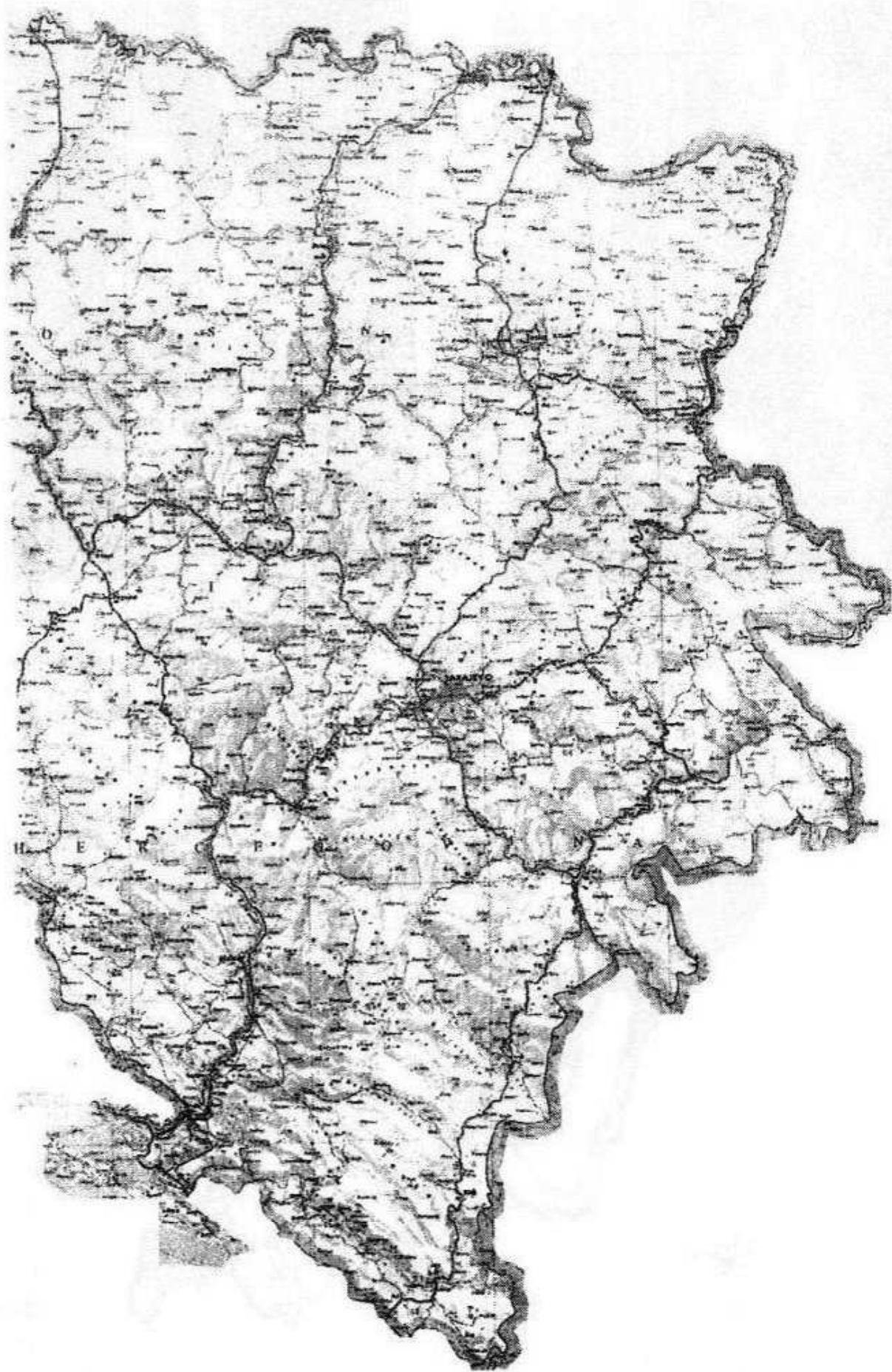

Природне знаменитости пећине Орловача заштићени знак „Олимпијски пламен“

- 1 - Улазна дворана
- 2 - Змајева јазбина
- 3 - Крокодилски ходник
- 4 - Дворана сводова
- 5 - Ермитаж
- 6 - Пролаз свјетлоника
- 7 - Дворана Слоново око
- 8 - Термопилски пролаз
- 9 - Романија
- 10 - Галерија
- 11 - Медвјеђа дворана
- 12 - Тајновита дворана
- 13 - Висећи ходник
- 14 - Тајни пролаз

План пећине Орловача

Географска карта источне Босне

Обронци Романије

MILOVAN R. PECELJ

PHYSICAL AND GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF
THE LAND OF THE PAVLOVIĆ FAMILY*Summary*

In this article, the author has described the main physical and geographical characteristics of the Land of the Pavlović family. This mainly mountainous area, represented in morphological sense by the mountain systems, high crests and plateaux, is intersected by the numerous valleys and erosive expandings, „drilled” by ravines and karst fields. The analysis of the physical and geographical characteristics of the Land of the Pavlović family has encompassed the time period of half of a millennium. The picture of today has been a consequence of the technological development and urbanization that had immensely changed the physical and geographical characteristics of the region. Thus, the anthropological and genetic, as well as natural processes that had changed area relief of the Land of the Pavlović family have been respected. Also the detailed geological analysis of the region, as well as its tectonic characteristics were studied. This article encompassed analysis of the hydrologic objects, and the special attention was paid to the forests in the Land of the Pavlović family, being now its main natural resource.